

Uns mots d'introducció

Immediatament després de l'Armistici, vaig deixar Suïssa, on havia residit durant tota la Guerra Mundial, per seguir un grup constituït en missió d'ajuda als països devastats, subvencionat per una important entitat suïssa. Entre aquells homes i dones hi havia arquitectes, paletes, mestres, eclesiàstics, obrers agrícoles: tots, voluntaris desitjosos d'ajudar a reconstruir edificis, conreus, i també d'ajudar materialment i moralment les víctimes de la guerra, particularment els infants i orfes, els extraviats, els malalts, els abandonats —tràgic i lamentable ramat sense pastor que errabundejava pels països damnificats d'Europa.

Els membres directius de la missió van tenir la gentilesa d'acceptar-me entre ells, no pas pels meus mèrits personals, sinó per mor de la seva comprensió i bondat —ni ells ni jo no sabíem en què els podria ser útil.

Un cop fora de les fronteres suïsses, els grups es van distribuir per diferents estats i regions. El nostre anà a raure en un d'aquells pobles màrtirs, producte de la darrera guerra, el nom veritable del qual dissimularé sota el d'Hernam.

Hernam, quan nosaltres hi arribàrem, ofería un aspecte desolat i melancòlic: una església tancada sota un campanar mut, amb impactes de bala a les parets exteriors, un grup de

cases en ruïnes separades per horts i fruiterars devastats, una font amb una pica per abeurar-hi el bestiar i un gran safareig. A diverses llegües a la rodona, l'aigua hi semblava l'única cosa en vida: sortia a raig fet i inundava el poble amb la seva cantilena, però més que símptoma d'alegria aquella veu semblava queixa.

Els habitants eren quasi exclusivament dones. La majoria dels homes havien estat executats mesos enrere per venjar la mort, a les rodalies, d'un coronel, l'assassí del qual no havia estat identificat.

A uns vint minuts a peu d'Hernam hi havia un petit cementiri nou edificat per la gent d'allà, el "cementiri dels afusellats", on reposaven les restes dels veïns, víctimes de les represàlies de l'enemic. El petit cementiri rural, ornat de gespa i plantes diverses, era el lloc més freqüentat per les dones del poble: li dedicaven totes les estones de lleure. Hi plantaven i arreglaven flors, resaven i parlaven amb els difunts.

En arribar a Hernam em van destinar a distreure i passejar criatures recollides. Poc després em pregaven que preparés els àpats de tres o quatre homes del nostre grup que treballaven al terme. La necessitat d'obtenir verdures, ous, mantega i pa m'obligava a tenir tracte freqüent amb les famílies pageses, ja que allà no hi havia cap botiga: es comprava directament al productor.

Poc a poc m'hi vaig fer amiga i vaig saber el detall de la gran tragèdia local. Totes les dones vestien dol, caminaven en silenciosos esclops, parlaven en veu baixa i no reien mai, com si, fos on fos que es trobessin, consideressin que es tractava d'un cementiri.

Tot el que encara respirava i bellugava al poble vivia exclusivament per honorar els afusellats; qualsevol viarany, per

prosaica i rutinària que fos la conversa, anava sempre a parar en ells. A cada casa, damunt de la calaixera o de qualsevol escriptori o tauleta, hi havia fotografies dels herois, voltades de flors i cintes tricolors.

Vaig passar-hi moltes hores, en aquelles llars endolades, escoltant un i altre cop les versions personals de la tragèdia. Mentre les meves orelles escoltaven, la vista no s'apartava de la interlocutora més que per fixar-se en la cara, o les cares, dels afusellats —algunes famílies en tenien més d'un.

Així s'anà afermant la meva amistat amb els vius, i també, molt particularment, amb els morts. No sols en coneixia les fesomies pels retrats del sacrosant altar, sinó que anava sabent-ne les peculiaritats i els conflictes, les proeses de resistents.

De vegades aquelles dones parlaven dels seus morts com si encara visquessin. Els costava fer-se a la idea que, havent mort, els havien perdut per sempre. No es feien càrrec que en una hora —la més funesta de totes a Hernam— aquells homes a qui s'havia promès la vida salva i la llibertat si deixaven el bosc i deposaven les armes, si no s'allunyaven del poble ni entorpien les tasques de l'exèrcit d'ocupació, serien detinguts i executats.

Llegir una notícia com aquesta al diari, i naturalment estremir-se'n, no té res a veure amb sentir-la explicar per una de les pageses com va ser el meu cas. Aquells màrtirs que per a la humanitat representaven un grapat d'homes més sacrificats a la barbàrie de la guerra, per a mi van ser un drama gairebé íntim i familiar. En pensaments ho vivia amb emoció i horror, i poc a poc, de manera insensible, allò anà apoderant-se de la meva ànima, incrustant-se en ella com un fet viscut de debò. Em sentia tan identificada amb les camperoles i amb aquell

passat recent tan desastrós per a elles que vaig arribar a oblidar el meu drama propi, aquell que poc abans d'arribar a Hernam em semblava gegantí. De cop i volta em feia l'efecte d'una nimietat comparat amb el d'aquelles dones, i m'avergonyia d'haver-hi donat tanta importància. Els fantasmes dels meus desenganys i peripècies s'esvaïen per cedir pas a fantasmes nous —mai no he sabut viure sense quimeres.

La meua vida material en aquell racó de món era senzilla i relativament agradable per a algú que, com jo, sap adaptar-se fàcilment a qualsevol circumstància. Però la meua vida interior, o, si ho preferiu, la meua vida imaginativa, pertanyia totalment al passat luctuós i tràgic del llogarret: l'espectre dels afusellats m'acompanyava tothora i arreu, anés on anés, fes el que fes.

Ara bé, el més difícil d'explicar i potser també de comprendre és que a aquells espectres dels afusellats s'unia, obstinat i tenaç, el del darrer oficial d'ocupació que hi hagué al poble. El lector es preguntarà per quina diabòlica fantasia o entremaliadura de la meua imaginació literària aquell militar enemic es mescla als desventurats camperols. Intentaré explicar-ho.

El vell pagès Martí Rohe, malgrat la seva simplicitat i poques llums, havia anat escrivint en un quadern una mena de dietari de la guerra i de l'ocupació. Llegint-lo d'un cap a l'altre amb fervorosa concentració, vaig descobrir aquell nou personatge del drama. Pel sol fet d'haver estat el darrer oficial d'ocupació al poble i, com a tal, destinat a anar-se'n vençut i humiliat, mereixia ja tot el meu interès: compadir els homes perseguits, vençuts i vexats, es tracti o no de criminals, és una vella mania meua. Em sento amb la facultat de menysprear, compadir, respectar i fins i tot estimar el mateix ésser segons les circumstàncies i el moment. Vull dir que veig en cada home,

si més no, un parell d'homes, un dels quals em repel·leix mentre que l'altre m'atrau. Això em devia passar amb aquell oficial, tot i la poca simpatia que en general, i més en aquelles terribles circumstàncies, m'inspiraven ell i els seus compatriotes.

Però tot plegat no té res a veure amb el meu personatge, perquè aquest xicot que he conegut només a través del dietari de Martí Rohe, de la mateixa manera que els afusellats d'Hernan els he conegut a través de les seves mares i mullers, sembla merèixer alguna cosa més que compassió. El diari recollia els fets capitals: la mobilització dels pagesos, l'ocupació del poble per l'enemic, l'abocament de gairebé tots els homes a la Resistència, els episodis més o menys dramàtics provocats per la rebel·lia dels camperols i el despotisme dels ocupants. També esmentava, sense cap comentari, la desaparició del coronel enemic i el descobriment, dies després, del seu cadàver per una patrulla. En aquest punt, s'interrompia bruscament.

Reprenia mesos després i explicava per començar el motiu de la interrupció: la celeritat i la brutalitat de la tragèdia que havia deixat el poble sense homes, el seu autor sense força física ni esma de seguir matant. El vilatà desitjava que algú escrivís la crònica d'aquelles jornades tràgiques i ell era l'únic que podia fer-ho, abans que la seva pobra memòria no flaquegés. Amb frases simples, sense floritures, descrivia l'arribada d'un o més esquadrons de la legió cosaca, el setge del poble, com anaren a cercar els homes casa per casa o als camps on treballaven, com, amb inusitada violència, els arrossegaren a l'ajuntament, on van ser interrogats per un oficial que parlava la llengua del país millor que els mateixos camperols. I, finalment, com, a empentes i rodolons, els van dur fora vila i executar a tots.

Martí Rohe explicava també l'extraordinari atzar al qual devia la vida salva, no per voluntat dels botxins sinó per una astúcia de pagerol que li va sortir bé per pura casualitat.

El seu dietari torna a saltar-se moltes dates. A les darreres pàgines parla de l'acabament de la guerra, de la retirada de les forces d'ocupació, de com s'acomiadà l'oficial que ocupava Hernam al front d'un grup de soldats. La breu i sòbria descripció dels seus adéus m'impresionà: "Aquest matí se n'ha anat la tropa per no tornar mai més. Fugen esperitats, l'exèrcit dels vencedors s'acosta a marxes forçades. Abans d'anar-se'n el tinent m'ha demanat perdó per les molèsties que ens han causat ell i els seus homes. M'ha donat les gràcies pel benestar i la calma de què gaudien a casa meva. Després m'ha demanat permís per abraçar-me. És bon xicot, i lleial; l'he abraçat. Quan se n'ha anat, plorava."

Per poc sentimental que sigui —i jo en sóc, segurament—, el lector haurà notat en aquestes ratlles la bondat, la noblesa de sentiments d'aquell camperol, alhora que la personalitat excepcional del jove tinent.

Si Martí Rohe, l'únic fill del qual havia estat afusellat amb el grup d'ostatges, era prou generós com per reconèixer que l'enemic instal·lat a casa seva era bon xicot i lleial, ¿per què no ho reconeixeria jo, que cap membre de la meva família ni cap amic no ha estat afusellat per ell o els seus? La passió inspirada per rancúnies i odis no podia afectar-me. Aquell home que abraçava plorant un dels seus enemics, que li demanava perdó per les molèsties i els perjudicis causats en lloc de prendre-li els mobles o l'ordi o de cometre, a l'empara de la impunitat, alguna atrocitat inspirada per la revenja, és, no cal dir-ho, un home bo com n'hi ha arreu i en totes les races. Els arrelats i sovint justificats i molt compartits prejudicis contra tal o tal

ètnia, basats en les barbaritats comeses durant la Guerra Mundial, posen de vegades una bena espessa davant dels ulls i priven de veure el matís favorable a la teoria de l'existència del bé fins en els individus més abjectes, l'excepcionalitat de certs caràcters en les col·lectivitats més cruels.

El personatge que surt al final del dietari de Martí Rohe era potser un militar sense gaire vocació, o més aviat un de tants desenganyats de l'exèrcit o en desacord amb la política seguida pel govern del seu país. O simplement, l'home lleial que el dietarista destaca.

¿Qui sabrà mai com era realment aquell xicot que s'acomiadava de Rohe amb una abraçada i llàgrimes als ulls? Per mi, si bé aleshores no me n'adonava, es tractava simplement d'un personatge de novel·la. Si m'ho haguessin dit aleshores, hauria protestat, ja que l'heroi de novel·la que em temptava en aquell temps era un home enamorat del mar, un somniador, una mena de poeta incapaç de viure en contacte amb les realitats de la vida, a qui el món en general i la terra en particular inspiraven temor i recel. Va ser anys després que la llavor novel·lesca i romàntica espargida en la meva ànima per aquella tragèdia camperola fructificà.

Mentre jo era encara a Hernam arribà el primer aniversari dels fets: presidit per l'alcalde, el poble sencer acudí al cementiri dels afusellats. Em convidaren a acompanyar-los, cosa que em commogué profundament. Me'n vaig sentir més honrada i feliç que si el govern d'alguna nació europea m'hagués convidat a visitar oficialment la tomba del soldat desconegut.

Anàvem callats i lents pel camí del cementiri; en ma vida he sentit un silenci com aquell. S'hauria dit que tots, adults i criatures, eren muts de naixement. Només se sentia el frec de les sabates contra la terra endurida del camí. I així, sense

cap demostració exterior d'aquelles que tan sàviament prodiguen els ciutadans ordinaris, els camperols, i jo entre ells, van entrar al cementiri dels afusellats: tot era nou allà, començant pels morts, tot semblava net i endreçat al voltant de les tombes.

La comitiva s'aturà i formà un cercle, l'alcalde prengué la paraula. No cregueu pas que etzibés un discurs carregat de sentiment i eloqüència. Només va dir: "Amics, servem dos minuts de silenci."

I el silenci es perllongà, i encara semblava més pregon que instants abans, perquè les soles de les sabates no gosaven gratar la terra endurida dels caminals. Quan algú, no sé qui, considerà que els dos minuts havien passat, una nena avançà i posà un ram de flors a la tomba del cap dels rebels. Sempre sense paraules, sense sanglots ni sospirs, les pageses s'anaren atansant cadascuna a la tomba o les tombes dels seus afusellats i es posaren a espolsar-les i netejar-les. Poc a poc, tothom acabà tornant al poble, no pas seguint l'alcalde i la seva comitiva, sinó en grupets de dos o tres, o un per un, a passes compassades, i capcot.

És brusquement que vaig haver d'abandonar Hernam, sense esperances de retorn. Les circumstàncies em van dur a altres països. Però, tenaç i obsessionant, em perseguia el record d'aquell poble màrtir, amb les seves pageses doloroses i el seu bell cementiri dels afusellats. Ningú ni res del que em voltava no tenia el poder de fer-m'ho oblidar: anés on anés, em perseguien. I, en evocar-los, una onada d'admiració i gratitud, al mateix temps que de vergonya i pena, m'abassegava.

Al cap de dotze o catorze anys d'absència vaig tornar, per fi, a Catalunya. Vaig passar el primer estiu en una casa solitària

del Montseny. La pau i la bellesa del paisatge em penetraren fins al fons de l'ànima. I, de sobte, ells se'm tornaren a aparèixer, més vigorosos i tenaços que mai. Llavors vaig comprendre que havia d'escriure una novel·la. En el meu cas concret, escriure una novel·la significava materialitzar aquells fantasmes i deslliurar-me'n d'una vegada per totes; i, al mateix temps, deixar un testimoni palpable del seu pas pel món: oferir al públic del meu país l'exemple admirable d'aquells pagesos, herois i màrtirs per amor a la terra i a la llibertat, i el no menys admirable de les seves mullers, tan dignes i fortes davant la solitud i el dolor.

Durant molts anys em vaig esforçar a traçar i donar vida a uns personatges imaginaris sense sospitar que la novel·la comportaria també la seva part de calvari. Confesso que en escriure-la no vaig somniar ni un instant en cap públic determinat, perquè estic convençuda que entre el públic s'hi troben lectors de tota mena de novel·les. Si jo pogués escollir el meu, l'escolliria entre gent senzilla i treballadora que brega i pateix com un dels meus pagesos, gent que, si té memòria, ha de recordar èpoques no gaire llunyanes en què els odis polítics, l'encegament de fanatismes bàrbars o, simplement, mals instints desenfrenats, dugueren el dol i el dolor a les famílies. A tots els que en patiren, de tals mals o de mals similars, vaig dedicar mentalment la novel·la a mesura que l'anava escrivint, segura que la comprendrien i l'apreciarien, segura que se sentirien agermanats amb els meus personatges.

Com un d'ells, el pacifista Martí Rohe, si bé de manera menys ingènua i més general, jo tampoc no hi crec, en fronteres geogràfiques i polítiques. Prefereixo creure en fronteres morals i espirituals que sovint ens separen de tal parent consanguini mentre que s'esfumen davant de tal suc, xinès o

polinesi. Hi ha una nacionalitat que uneix els humans per damunt de tot, i és la bondat, la caritat i l'amor de les veritats eternes.

Aquí a Catalunya i a altres llocs d'Espanya, a l'Europa central i a les estepes, a la pampa o al desert, pot trobar-se tal home o dona capaç de sentir i pensar exactament com l'autor d'una determinada novel·la. A aquell ésser desconegut, de la nacionalitat i de la llengua que sigui, va el pensament de l'autor mentre lluita per convertir els seus fantasmes en personatges.

Ignoro els sentiments dels meus companys de professió perquè en conec pocs, però suposo que els passa una cosa semblant al que em passa a mi —que, de manera conscient o no del tot, dediquen el que escriuen a uns lectors amics. Després, un cop publicada la novel·la, si reben certes cartes o escolten certs comentaris, se senten, a voltes, molt decebuts i, a voltes, molt recompensats.

Comprenc que de maneres de concebre, planificar i desenvolupar una novel·la n'hi ha de ben diverses. Dubto, però, que un escriptor sincer i espontani esculli el tema com s'escull un itinerari de viatge o accepti el que un amic o la veïna del davant li suggereix. Ben al contrari, crec que és el tema que escull l'autor i s'apodera del seu esperit: al novel·lista no li queda més remei que interessar-s'hi. D'aquesta classe d'escriptors convé excloure'n els que redacten pensant en premis literaris i s'han d'informar abans que res de la moda i les aficions del moment, esbrinar què prefereix l'editor que paga, les tendències socials i polítiques —eventualment, també sentimentals— dels senyors del jurat. Més que d'escriure una novel·la es tracta de l'art de navegar en societat, de ser dúctil i no deixar-se entendre per cap afer que pugui apartar-lo de l'èxit o posar-hi traves.

Segons alguns dels meus amics, el tema de la meua novel·la i el lloc on transcorre els he escollit malament; segons uns altres, l'interès per aquesta mena de temes ha prescrit. Aquests em recreen la candidesa i la bona fe, aquells consideren el final poc espectacular, massa moralitzant i filosòfic i, sobretot, poc truculent; sense que manquin els que opinen que el Nadal dels soldats sona fals.

El judici d'amics i companys és matèria important per a mi. Tractaré de justificar-me davant d'ells com davant d'un tribunal, ja que com a tal els considero.

Als primers els contestaré que no crec que novel·lar un lloc, una època i uns personatges estrangers pugui ser qualificat de "desencert editorial". La literatura de cada país ha d'acollir novel·les de tota mena, i no només les que conreen el paisatge, els costums, les èpoques o els drames socials i personals dels seus compatriotes, sinó els de fronteres i mars enllà. Escriptors francesos i anglesos han enriquit la literatura nacional amb infinitat de temes exòtics; n'hi ha d'il·lustres —enumerar-los seria enfadós— que han pres com a escenari dels seus contes i novel·les l'Índia, el Japó, les illes del Pacífic, l'Àfrica del nord o del sud, la Xina o les Amèriques. Aquests autors no menyspreaven ni els paisatges, ni la gent, ni els conflictes socials o sentimentals més o menys dramàtics del seu país. Inlluïts pel clima físic i moral, pels esdeveniments i els caràcters de la terra on residien, els van acceptar i utilitzar com a matèria primera excel·lent per a les seves obres. Entre elles n'hi ha de bones, mitjanes i dolentes, però que a ningú no se li acudeixi jutjar-les per la situació geogràfica dels personatges i l'acció.

Que el tema de la meua novel·la no està de moda o ha caducat —observació emesa per un home editorialment pres-

tigiós— és un dels comentaris més mancats de lògica que he sentit aplicats a una obra d'imaginació. En el cas d'una crònica de la guerra, el seu interès podria minvar a partir d'un cert moment; però la tragèdia pagesa que descriu és en l'ànima dels meus personatges, en els seus dubtes i sentiments. La lluita de la Marta entre l'odi que considera obligatori, gairebé sagrat, i l'amor que a poc a poc i ben a contracor la va envaint; els conflictes de consciència del jove oficial obligat a mantenir una disciplina rigorosa entre els seus soldats i a imposar una autoritat que pugna amb el seu caràcter humà i benèvol; la pèrdua i la recuperació de la fe en un capellà aclaparat pels sofriments físics i morals d'un camp de concentració; la bondat de Martí Rohe en la seva lluita amb la pròpia família i amb l'opinió del poble, no són casos o situacions que puguin estar, o no estar, de moda.

Pel que fa a la innocència o l'excessiva bona fe que em retreu algun dels meus companys, contestaré simplement que un escriptor espontani sol veure els seus personatges a través d'ell mateix, de la pròpia benignitat o malícia. Jo no sóc ni prou cànida ni prou bona com per no haver descobert les tares morals dels individus, homes o dones, que m'han inspirat. La prova n'és que entre ells hi ha espies, assassins, borratxos, violadors... Tal vegada el meu error consisteix a no haver-hi insistit prou, abandonant-m'hi i complaent-m'hi, en lloc d'insinuar-los amb una forma de pudor; perquè a un cert públic en general, i a certs autors en particular, els agrada veure la humanitat sota les pitjors facetes i rabejar-s'hi.

Un novel·lista pot mirar els seus personatges amb ulls implacables o bé, en entrar-hi, enfocar-los amb certa comprensió, caritativament. Lluny de mi la idea d'escriure novel·les moralitzadores: no em sento gens inclinada a moralismes, i

menys amb la ploma a la mà. Només intento ser justa amb les meves criatures, no acarnissar-me com Goya amb els seus models humans. El gran pintor pogué permetre's aquell rigor perquè era un artista genial. En mi, pintora menor de la vida, aquell rigor seria imperdonable. Perquè un home no és mai bo o dolent del tot, llevat dels sants i els monstres. És, doncs, injust de veure només el mal en les persones a qui es tracta de jutjar i descriure. De la mateixa manera que un advocat hàbil, a força de raonaments i eloqüència, se'n surt de salvar un assassí de la pena capital, l'autor d'un personatge imaginari basat en una persona real pot donar-li una forma més o menys humana que no sigui despietada.

Per que fa al Nadal dels soldats, cal dir als que trobin que sona fals que, en certes latituds i entre soldats disciplinats de religió luterana, un Nadal gaire diferent del que descriu seria inconcebible. Aquells homes no viuen embriagats per la lluita. Ocupen un poble sense homes i, gràcies al fred intens que ha expulsat de la muntanya tots els guerrillers, gaudeixen de relativa calma. L'únic inconvenient d'aquesta pau efímera és l'avorriments i l'enyorança del país i de les dones; en aquestes circumstàncies, tota distracció és bona. Això explica la diligència amb què tallen l'abet i l'entusiasme amb què es dediquen a preparar els regals que penjaran a les branques.

El recolliment, la serietat davant de l'arbre, la mena de fervor místic i fraternal que els anima per influència del dia —el més solemne de l'any per a qualsevol cristià— són la cosa més natural del món, i no m'hauria atrevit mai a explicar-la si més de quatre cops no hagués assistit a escenes similars. Amb els seus llumenets i les seves cantades, posseeix, en latituds nòrdiques, un poder de suggestió que potser no compreguin aquells que no han tingut ocasió de passar-n'hi cap

i només coneixen el costum importat, introduït subreptíciament enmig de les tradicions pròpies i adoptat per admiració al que ve de l'estranger. Els meus soldats, homes ordinaris ni millors ni pitjors que d'altres, un dels quals serà més endavant un borratxo i un violador, deixarien de ser qui són si jo fes que reneguessin i s'emborratxessin aquell dia, en aquelles circumstàncies. Parlo de la vida real. No és que jo cregui que un novel·lista ha de copiar els seus personatges de la realitat, però tampoc no crec que els pugui desfigurar segons la seva fantasia. El treball d'un novel·lista equilibrat consisteix, em sembla, a veure, escoltar, observar, analitzar i crear sense entusiasmes excessius ni prejudicis exagerats. És lògic i fatal que alguna cosa de l'autor, qualitats i defectes, tenyeixi els seus personatges: no crec en l'objectivitat absoluta excepte en fotografia. Per això el mateix tema i els mateixos personatges tractats per vint autors diferents donarien vint novel·les diferents.

Quan sento i llegeixo les crítiques d'alguns dels meus amics, arribo a pensar que amb aquesta novel·la he fracassat; quan sento i llegeixo l'aprovació dels altres, podria esperar haver-la encertat. No és sense dubtes que lliuro aquesta obra al públic: ell és, comptat i debatut, qui s'ha de pronunciar.

A. B.